

խորհի ամեն կողմերուն, վստահ թէ իրեն գործակից ունէր ամբողջ Եկեղեցին և պաշտպան՝ երկրին իշխանութիւնը:

Սահակ Կաթողիկոսի գործակցութիւնը Մեսրոպի հետ եղաւ ուժաւորական, այն ատիկան որ պատմութիւնը անրաժանէ, յիօքէն իրարու կապից անհնց անունները և անհնց կրթական աշխատանքն ուրաւ սերունդը կոչուեցաւ Սահակ-Մեսրոպեան սերունդ:

Սահակ և Մեսրոպի գործունէութիւնը կը բաժնուի երեք նահատար վրայ — քաղաքական, թարգմանութիւն և դատարարականութիւն:

Սահակ և Մեսրոպ հիմնեցին Նախ հայկական առաջին գործը վաղարշապատի մէջ, Կաթողիկոսարանին կողք: Ըստ Կորիւնի, նորինապետական վարչակարարական անփոփոխ պէտք չորեքեցաւ Երկրին քաղաքական կեանքին փութացող աշակերտութեամբ մը, որ ինքզինք կ'ուզէր նուիրել քարոզչական գործին, բայց նաեւ պաշտպաններով, որոնք ծառայէին հայկական գաղութներ:

Յուսահատեցուցիւ ըլլալու չափ ընդհանուր են Կորիւնի տեղեկութիւնները հայ ուսման առաջին այդ կեդրոնի մասին: Ո՛չ մէկ անխորհրդէն թէ ի՞նչ էր ուսման ծրագիրը, ուսուցչուած ինքը, քերականութեան կազմութիւնը, բառամիջոցի լրատակացումը, աշխատանքի ձևը, կրթական շրջանի տեղեկութիւնը, Սահակ-Մեսրոպի գործակիցներուն անունները և վերջապէս բովանդակութիւնն ու նկարագիրը պարզցին:

Արդիւնքէն դատելով, Սահակ արեւմտ լիզուի պայծառութիւնէն և թարգմանական գրականութեան տարողութիւնէն մանաւանդ պէտք է ընդունել որ առաջին հայ գործը կատարելութիւնն ոչ շատ հեռու, ընդարձակ և բացառիկ ճիգ մը եղած է հայ գաղութները բարձրացնելու յունական լիզուի և մշակութիւն մակարդակին, թիւի առաջին իսկ հարուածով:

Վաղարշապատի վարդապետարանին գերազանց իրադրութեամբ, զընթաց-գործող կը մնայ Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանականութիւնը և կը տարուի ըստ թէ, եթէ հրաշք մըն էր գիրը, նոյնքան մեծ հրաշք էր պէտք է նկատուի Ս. Կրքի թարգմանութիւնը, կարծեալ ոչ թէ թարգմանուած օտար

լեզուէ մը, այլ առողաւածային ներշնչումի մը կատարելութեամբ անգամ մը ևս անցած Մեսրոպի և Սահակ հոգիներ, քիւրեղեայ մօքրութեամբ մը գտնելու համար ներշնչուած բառը և գերերկրային լիզուէ:

Առողաւածաշունչին և ծէսին հայացումը քանդեց Հայաստանի քրիստոնէական ազնւոյցուած վերջին գաղափարութիւնները և լայն սակարկող բացաւ Եկեղեցիին առջև հաւատքի համոզող առաջնորդելու ուսումնականութեամբ ժողովուրդ մը դէպի գիտութեան լոյսը:

Որովհետեւ, եթէ կար ընտանի փոքրութիւն խումբ մը առանձնաշնորհաւորներ, որոնք ուսման և յառաջդիմութեան իրենց ծառայել կ'երթային գոհացնելու յոյն և ասորի կեդրոններու մէջ, մանաւանդ ինչպէս, Եկեղեցի, Անտիոք և Աղեքսանդրիա, սակայն հասարակ ժողովուրդին խնդր վանգուածը, քաղաքի պատմիչներու օժիւրական տեղեկութիւններէն, կը տարուի կիտարաբարօս տգիտութեամբ մը ստուերին մէջ: Իսկ հոն ուր կային ուսման ուղեւորներ, օտար էին, յոյն կամ ասորի, անհարազատ և հաւանաբար անհազորոյ Հայ Հոգիին:

Պատահականօրէն հայացումը հայ եկեղեցիները կը վերածէր կրթանքի կեդրոններու, ուր կը պարբերուէր լիզուէն, կը յատկանար աղագային գիտակցութիւնը, կը խորանար հայրենասիրութիւնը և ամբողջ ժողովուրդ մը կը բանար իր հոգին ցեղային կրթութեան մը միաձուլող շնորհութեան, խանդավառութեամբ մը որ կը յիշեցնէր առաքելական շրջանի նուաճող ոգին: Հայը, իբրեւ ազգ, անհատականութեան մը կը վերածուէր:

Եւ այս՝ արդիւնքը եղաւ միակ մարդու մը տեսլական հաստատելու և անխոնջ ճիգին:

Գործք եւ Սիւնիք

Մեսրոպ հրաժեշտ առաւ Վաղարշապատէն, Սահակ Կաթողիկոսին ձգելով Արշապատեան նահանգի քարոզչութեան և կրթութեան առարկէն և ինք, առած իր աշակերտները, վերադարձաւ Գողթին գաւառը, ուր ճգնած, քարոզած, առաջադրած և հայ գիր ունենալու անհրաժեշտութիւն էր զգացած առաջին անգամ: Մեսրոպ իր

աշակերտներին մի քանիին յանձնել է հաք Փողթնի գաղթյոցները, անցաւ Սիւնիք, ուր նա հաւաքեց մանուկներ, հաստատելու համար գաղթյոցներ: Կորիւն Մհարոպի ընտանեկանը աշակերտներին կը յիշէ միայն հրկու անուններ, Տիրայր և Սուշէ:

Յայտնի է որ գիւրին չէ եղած Մհարոպի կրթական գործունէութիւնը: Իր կենսագիրը՝ Կորիւն, որ նորահաստատ գաղթյոցներէն մէկուն պատասխանատուներէն եղած է, հայ գաղթական առաջին ուսանողները կը նկարագրէ որպէս «գաղանամիտ, վայրենագոյն, ճիւղաբարոյ...», իսկ Մհարոպի համար կ'աւելցնէ թէ «գաղակաբար սնուցանել և կրթել և կը ջանար»:

Մհարոպ Սիւնիքի գաղթյոցները յանձնեց իր թարգման-աշակերտներին երկու քին՝ Անանիա և Բենիամին:

Վրաստան

Սիւնիք սահմանակից է Վրաստանի: Սահմանը չկասեցուց Մհարոպի եռանդը և ան Սիւնիքէն անցաւ Վրաստան:

Իրմէ առաջ Վրաստան հասած էր Մհարոպի նախնաւը, այնքան որ իշխան և քահանայապետ կը դիմեն Սուրբին, խնդրելու համար որ իրենց ալ շնորհէ գիրք: Ըստ Կորիւնի, Մհարոպ Սիւնիքի մէջ արդէն ստեղծած էր վրացական գիրք, ձեւաւորած գայն և միատրին տարած Վրաստան: Ուշագրաւ է որ Մհարոպ նախընտրած է վրացական լեզուի գիրքնուն տալ բոլորովին անկախ նկարագիր մը, ըստ գծագրութեան, շարուած քի և հնչուելի:

Մհարոպ անմիջապէս կը ձեռնարկէ վրացական գիրքը ուսուցանելու գործին և, ինչպէս ըրած էր իր երկրին մէջ, այստեղ ևս կը հաւաքէ մանուկներ և, իր ուշադրանքներէն օգտւելով, կը հաստատէ գաղթյոցներ, սորվեցնելու համար գիրք, թարգմանելու համար Աստուածաշունչը և քրիստոնէական գրականութեան կարեւորագոյն հեղինակութիւնները: Այստեղ Մհարոպ ունեցաւ վրացի ազնական մը Զապա Ժոնաթանով, որուն մասին ուրիշ ոչինչ գիտենք:

Յունահայաստան

Վրաստանէն վերադարձաւ Մհարոպ դէպի Վուդարշապատ, տեղեկագրելու համար Սա-

հակ Կաթողիկոսին իր գործունէութեան մասին, Այդ գործունէութիւնը ընդգրկած էր Պարսկահայաստանը, Կամ, բոտ Խորենացիի, ասորական գրականութեամբ նաեւ, ուսած Հայաստանը: Հայաստանի բիւզանդականացի մասը կը Ձեռարդուի Վառլապուհի իշխանութիւնէն և Սահակ Կաթողիկոսի հեղինակութենէն:

ՅՅ01 գաղինքով, Բիւզանդիոն և Տիգրան խաղաղութիւն հաստատած էին իրենց սահմաններուն վրայ, Հայաստանի հաշտոյն: Սահմանը կ'անցնէր Կորիւնէն և դէպի արևմուտք կը թողուր Դերջան, Եկեղեց, Սնն Մոփաց և յարակից գաւառները Բունաց իշխանութեան ներքեւ, մինչդեռ Տարս, Այրարատ, Կողթի և Սիւնիք, Հայաստանի խաղաղութիւն մասը, Կ'իշխար Պարսկներու կողմէ:

Պարսկները քառականացած էին իրենց հպատակ թագաւորը նստեցնել Հայաստանի մայրաքաղաքին մէջ և թողուց կրտսերով վիճակ մը իրենց ենթակայ նախարարութիւններուն: Մինչդեռ Յայնը հակակռն նահանգները յայտարարած էին բիւզանդական դաւաճ, հաստատած էին սատրապութիւններ և խեղզած ամէն տեսակի ազատութիւն, յունացնելու մաքով հայկական երկիրը:

Յունական մշակութիւն կ'ստեղծ տիրապետութեան վտանգը չէր կրնար խռովել Սահակ-Մհարոպի ուշագրութեան: Դա պարշապտան երրորդ հունգրիպութիւն, անոնք որոշեցին տպաստակոյ գիրք և լեզուն տանիլ յունական մասին, անոնցմով զինելու համար յունացման վտանգին ենթակայ հայութիւնը:

Մհարոպի առաքելութիւնը հանդիպեցաւ որոշ վտուարութեան: Յունահայաստանի կառավարիչ Անտաղիոս, թէ և արժանի պատիւներով գրիւնորեց հայոց վարդապետին, սակայն չարտօնեց հայ գիրի ուսուցումը և հայ գաղթի հաստատումը առանց կայուն արտօնութեան: Անտաղիոսի կողմէ Բիւզանդիոնի զինուած օւսմանցովը վերադարձաւ և բերաւ հրաւեր մը Մհարոպի, որ անմամբ ներկայանալ կայսերական պալատ:

Անտոհան Կորիւնի առաջադրածը կ'ընդունի իբրեւ վաւերական և կը մերժէ Խորենացիի պատմութիւնը, որպէս թէ Խոր-

բով թագաւորի մահուան յաջորդող հայկական ապստամբութեան հետեւանքով, Մոսկովի շէնքում ըլլալ հայ-պարսկական կոթիւններն և ապստամբ փնտրած Յունահայաստան, ուրկէ զրկած ըլլալ Մհարապը զէպի Ռի. Գանդիոն, իր կաթողիկոսական հոգաւորները ճոշնջնել տալու համար յունական իշխանութեան, այնպէս որ Մհարապի առաքելութիւնը կոտսեք մօտ պիտի հաղէր բոլորովին վարչական իմաստ մը:

Մհարապի նկարագրերն ու կոչումը աւելի հասանկան կը ցուցնեն Կորինթի պատմամբը, որ Մհարապի առաքելութիւնը զէպի Բիւզանդիոն ձեռք ձգելու համար էր արտօնութիւնը հայ դպրութեան հաստատելու յունական քաղաքներն մէջ, քան ձգելով հարցը թէ Սահակ իրապէս եկած է Յունահայաստան որեւէ պատճառով, թէ ոչ:

Բիւզանդիոնի ճամբան վրայ, Մհարապ իր աշակերտները կը թողու Միւսիսիոն իր երկնազոյն աշակերտ Ղեւնդի պատմաբան-նասնագիտի տակ, և Դերբանի Դիւնդ և պարսկացոյն և վարդան Մամիկոնեանի հետ կը շարունակէ իր ճամբան: Բիւզանդական պալատը քաջաբիկ պատիւներով կ'ընդունի Մհարապին և կը պարգէնէ անոր սակաւթից (անկիւն) տնտեսը, որ յատուկ էր գիտնական և եռանդուն գիտնականներուն: Քսենոքրոսը, Մհարապի անձին հմայքը և գիտնական փայլը հմայած պէտք է ըլլան պալատականները: Ուշագրաւ է մանաւանդ որ պալատի կառքերով և ծախսով նշան է նաև Մհարապի վերադարձի ճամբորդութիւնը:

Վերադարձի այս ճամբան անցու Սեփոքէն, ուր կը գտնուէր Անատոլիոս:

Յունաց սպարապետը կատարեց կայսեր հրամարը: Մհարապ, գինուած կայսեր հրովարտակով և Անատոլիոսի հրամաններով, արձնեց յունական հայ դպրոցներ: Ուշագրաւ է այստեղ ևս որ ոչ միայն Մհարապի, այլև նոր դպրոցներու կազմակերպման բաւոր ծախսերը հոգացուած կ'ըսուէին կայսերական գանձէն:

Աղումներ

Մհարապ այս շրջանին հետեւած կ'ըսուի Աղուանից ալոսքերն, իր հանճարէն բա-

ժին հանած կ'ըլլար ան դրացի քրիստոնեայ այն ժողովուրդին, որ հետագայ դարերու ընթացքին հայերուն հետ պիտի բարձրացնէր իր գէնքը կրօնքի և հայրենիքի պաշտպանութեան համար:

Աղուանից առաքելութեան ձեռնարկելէ առաջ, Մհարապ անգամ մը ես եկաւ Վաղարշապատ, հռոմեացի տեղակալ պահելու համար կաթողիկոսը Յունահայաստանի յաջող առաքելութեան և Աղուանից ծրագրի մասին:

Ըստ Երեսիկին, Աղուանիքու քրիստոնէութիւնն ալ մաշկ մըն էր որ դժուարաւ կը ծածկէր արմատացած հեթանոսութիւնը: Սկստանալով և գիւմուշ ապագա կը կոչէ պանթք մեր պատմագիրը: Բայց և այնպէս, Մհարապ Աղուանից կաթողիկոսին և թագաւորին միջոցաւ և Բեռիսիոն անուանով կրճաւորի մը օգնութեամբ, կը յաջողի սարգեցնել նորագիւտ Ալորսերը, կը ձեռնարկէ Մ. Գրքի թարգմանութեան և քրիստոնէութեան կ'ընէ հասկալի և ընդունելի վարդապետութիւն մը:

Անուանեալ Մհարապ անգամ մը ես այնցելից Վրաստան, իր հիմնած դպրոցներուն, և հառաւ մինչև Տաշիրք, վերադառնալէ առաջ Վաղարշապատ, ուր, երբ լսեցին իր կատարած նուաճումներու մասին, զոտաւիչ գոհանալին զպարգևացն Աստուծոյ:

Ինչպէս կ'երևի վերի պատմականներէն, հայ դպրութեան տարածումը Պարսկահայաստանի և Յունահայաստանի քոյր զաւառներուն մէջ, ինչպէս նաև Վրաց և Աղուանից գիրերու գիւտն ու տարածումը, չափապես ընդհանուր կերպով պատմուած են սկզբնաղբիւրներուն մէջ: Մհարապի կրթական գործունէութեան լայն զաւար և անխնայ եռանդը անաւարակոյս որ հիացում կ'առնեն, բայց շատ քիչ բան կը տեղեկացնեն իրողութիւններու մասին, որոնք կապուած են հայ դպրութեան ծագումն հետ ընդհանրապէս և Մհարապի լայնատաքած գործունէութեան հետ մասնաւորաբար:

(Շար. 3)

ՇԱՀԷ ՎԻՒ. ԱՃԷՄԵԱՆ